

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 2/2022

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Нұр-Сұлтан, 2022

Nur-Sultan, 2022

Nur-Sultan, 2022

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
Еуразия гуманитарлық институтының доценті, филология ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
*Еуразия гуманитарлық институтының доценті, философия докторы (PhD)
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Редакция алқасы

- Аймұхамбет Ж.Ә.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Ақтаева К.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
- Әбсадық А.А.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Бредихин С.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
- Ермекова Т.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
- Есиркепова К.Қ.** филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Жүсіпов Н.Қ.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
- Курбанова М.М.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
- Қамзабек Д.** ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Құрышжан Ә.** филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
- Онер М.** философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
- Пименова М.В.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

*Редакцияның мекенжайы: 010009, Нұр-Сұлтан қ., Жұмбаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz*

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды.
Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 05.07.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

- Аймухамбет Ж.А.** доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Актаева К.** доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
- Абсадық А.А.** доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Бредихин С.Н.** доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
- Ермекова Т.Н.** доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
- Есиркепова К.К.** кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Жусипов Н.К.** доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
- Курбанова М.М.** доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
- Камзабек Д.** академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Курышжан А.** кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
- Онер М.** доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
- Пименова М.В.** доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Нур-Султан., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 05.07.2022ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities
Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Kuryshzhan A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Nur-Sultan., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. Series -PHILOLOGY

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 05.07.2022 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

Бекенова Г.	Солтүстік өңір гидронимдерінің типологиясы.....	6
Нұрдәулетова Б.И.	Көркем мәтіннің семантикалық кеңістігі (жыраулар поэзиясы мәтіні негізінде).....	15
Сағидолда Г., Жамбулова Қ.Қ.	Түркі лексикографиясының теориялық-методологиялық негіздері.....	28
Шоқабаева С.С., Нұрбанова А.Қ.	Қазіргі қазақ тіліндегі «көк» сөзінің сөзжасамдық әлеуеті.....	37

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

Abdigapparova ZH.ZH.	Literary studies of Rakhmankul Berdibay and a legend of Kozkaman.....	50
Дәуренбекова Л.Н. Батан С.	Абай Құнанбайұлы – мысал жанрын аудару шебері.....	59
Нұрман Б., Маулан М.	«Қорқыт ата кітабы» үшінші нұсқасының ерекшелігі.....	69
Оспанов С.О., Мырзағалиева К.М., Алимбаев А.Е.	Абайды ардақтау Торғай бойында Ахметтен басталған.....	78

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

Kuryshzhan A.	Об опыте подготовки аутентичных учебных материалов при обучении казахскому языку как иностранному в системе перевернутого обучения.....	86
Шормакова А.Б.	Қошке Кемеңгерұлының «жат тілді» оқыту әдісі.....	98

А.Б. ШОРМАҚОВА

Еуразия гуманитарлық институты Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

(e-mail: ashormak@mail.ru)

ҚОШКЕ КЕМЕҢГЕРҰЛЫНЫҢ «ЖАТ ТІЛДІ» ОҚЫТУ ӘДІСІ

Андатпа. Мақалада ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы қазақ тілін оқыту әдістемесі ғылымының қалыптасуы мен даму тарихына үлес қосқан тілші-әдіскер ғалым Қошке Кемеңгерұлының әдістемелік еңбектеріне талдау жасалады. Қ. Кемеңгерұлының ғылыми-әдістемелік еңбектері мен ой-тұжырымдарының әдістеме ғылымын дамытудағы мәні, маңызы, қазіргі бағыттармен сабақтастық үдерісі зерделенеді.

Қ. Кемеңгерұлының «Жабропалықтарға арналған оқу құралы» өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуға арналған алғашқы оқулықтардың қатарына жатады. Ғылыми-әдістемелік кеңес мәжілісінде талқыланып, өте жоғары бағаланғаноқу құралыныңол кезеңде тіл үйренушілер үшін негізгі оқулық болғандығы, мазмұндық-құрылымдық жағынан өзіне дейінгі жазылған оқулықтардан ерекшеленетіні, дидактиканың ғылыми ұстанымдарына негізделген және ақпараты мол кешенді жұмыс түрлерін жинақтаған оқулық екені дәйектеледі. Қазақ тілін оқыту әдістемесін теориялық және тұжырымдамалық жағынан жетілдіруге мүмкіндік беретін ғалымныңәдістемелік пікірлері, тіл үйретуде қолданған әдіс-тәсілдері, кешенді жұмыс түрлері өзіне дейінгі, өз тұсындағы және өзінен кейінгі ғылыми-әдістемелік еңбектермен сабақтастыра отырып қарастырылады. Сондай-ақ тілші-әдіскер ғалымның қазақ тілін оқыту мәселесіне қатысты ой-тұжырымдары, қазақ тілін үйретудегі өзіне тән әдістемелік ерекшелігі, тіл меңгертудегі негізгі ұстанымдары, сабақ беруге қатысты әдіс-тәсілдері талданады.

Түйін сөздер: әдіскер-ғалым, әдіс, әдістеме, технология, «жат тілді» оқыту әдісі, Жауропалықтарға арналған оқу құралы, тіл үйренушілер, сөздік түзу

Кіріспе. ХХ ғасыр басы – «әдіс», «әдістеме» терминдері қолданысқа еніп, әдістеме ғылымы дами түскен кезең. Ж. Аймауытұлы әдіс туралы ұғымды төмендегіше түсіндіреді: «Әрбір үйретудің мүддесі: шәкірттерді болмыспен әбден таныстыру, дұрыс, анық, ұғым туғызу үшін ұғымсыз деректерді жақсылап түсіндіру. Жаңа болмыс, жаңа ұғымдарды миға сіңіру – соның бәрінен тізбекті бір бүтін ой шығару. Үйрету әдістері дұрыс қолданғанда ғана соңғы мүдде орынға келеді» [1, 323]. Ж. Аймауытұлы білім беруде әдістерді дұрыс таңдап қолданудың дұрыстығын айтады. Дұрыс таңдап алған әдіс арқылы оқытуда берілген білім нәтижелі болатыны белгілі. А. Байтұрсынұлы: жалқылау-жалпылау, талдау-жинақтау, салыстыру, дыбыс, ойын, зерттеу сұрақ-жауап, сауаттау т.б. әдістерге түсініктеме берсе [2, 364-372], Ж. Аймауытұлы оқытудың талдау (анализ), ұластыру (синтез), жалқылау, жалпылау, әңгімелесу, түсіндіру, көрнекілік әдісі деген түрлерін [1, 323-327], Қ.Кемеңгерұлы үйлестіру (синтез), талдау (анализ), аудару, көрнекілік, жаратылыс әдістерін [3, 174-178] сипаттайды. Әдіскерлер халықтың сауатын ашуда, қазақ тілін оқытуда, өзге ұлт өкілдеріне тіл үйретуде жоғарыдағы әдіс түрлерін талдап, саралап, тиімдісін өз заманындағы оқытушыларына қолдануға кеңес береді. Қазіргі білім беру үдерісінде алаш дәуірі ағартушыларының ұсынған әдіс түрлерін тілші-әдіскерлер ыңғайына қарай пайдаланып, негізге алып жүр деп айтуға болады. Бұл алаш әдіскерлерінің пікір-көзқарастары мен ой-тұжырымдарының өміршеңдігін аңғартады.

ХХ ғасырдың жиырмамыншы жылдарының еншісіне жататын алаш қайраткері Қ. Кемеңгерұлы редакторлық еткен «Қазақша-орысша сөздікте» (1925) әдіс, әдістеме, технология сөздеріне: «Әдіс – 1) тактика, 2) метод, 3) техника. Әдістеме – методика, әдіс

ғылымы – технология»[4, 75] – деп анықтама берілген. «Бұл терминнің мән-мағынасының ашылуы, терминдік ұғымды беруі, қызмет атқаруы, ғылыми айналымға түсуі алаш азаматы Қошке есімімен байланысты және ХХ ғасырдың 20-шы жылдарының үлесіне жатады екен» [5, 143] – дейді, профессор Б. Қасым. Бұдан «технология» сөзінің ХХ ғасырдың басында қолданыста болғаны айқын аңғарылады. Кейінгі кездегі педагогикалық әдебиеттерге талдау жасап көрсек, технология әртүрлі түсіндіріледі: М.А. Чошанов: «технология – бұл дидактикалық жүйенің құрамды бөлігі» [6, 5] десе, В.А. Белеева мен Л.К. Гребенкина: «педагогикалық технология дегеніміз оқушыларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту мақсатында жетуге бағытталған педагогикалық іс-әрекеттер компонентінің жүйесі мен тізбегі» [7, 9]. Ал В.П. Беспалько: «Педагогикалық технология – оқу үдерісін жүзеге асыратын техника» [8, 7] – дейді. «Технология» – *techne* – өнер, шеберлік және *logos* – ғылым, заң, бір сөзбен айтқанда, технология дегеніміз – шеберлік (өнер) туралы ғылым екені анықталды. Байқап отырғанымыздай, «технология» сөзіне берілген барлық дәлелдемелер Қ. Кемеңгерұлы сөздігіндегі анықтаманы толықтыра түскен.

ХХ ғасыр басында ұлт зиялылары қазақ мектептерінде қазақ тілінің оқытылуына қаншалық мән берсе, қазақ тілінің орыс тілді мектептерде оқытылуына да соншалық назар бөлді. Қазақ тарихында өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытатын тұңғыш кәсіби оқулық жазған, теориялық еңбегін тәжірибе арқылы жүзеге асырған әдіскер-ғалым – Қ.Кемеңгерұлы. Оның екі кітаптан тұратын «Жабропалықтарға арналған оқу құралы» (1928, 1929) сол заманда өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйретуге арналған бірден-бір құнды еңбек болды. Ғалым Ташкент қаласында әскери училищеде қазақ тілінен сабақ бере жүріп, тәжірибе мен теориялық білімін байланыстырды. Нәтижесінде екі бөлімнен тұратын «Жабропалықтар үшін оқу құралын» жазды. «Оқу құралы» қазақ тілін аптасына он екі сағат оқитын әскер мектебіне арналды.

Қ. Кемеңгерұлының қазақ тіліне қатысты зерттеулері Орта Азия мемлекеттік университеті шығыстану факультетінің түріктану кафедрасына аспирант болып қабылданған кезеңнен басталады. Көрнекті әдебиетші-ғалым М. Мырзахметов Қ. Кемеңгерұлы қазақ тілі бойынша алғашқы аспирант болғанын айтады. Аспирантурада Қ. Кемеңгерұлы М. Әуезовпен бірге оқып, А.Э. Шмидт, М.Ф. Гаврилов, А.Б. Дубсон сияқты ірі ғалымдардан дәріс алады.

Қ. Кемеңгерұлының қазақ тілінің грамматикасы, терминология, емле, әдістеме мәселелеріне қатысты еңбектері сол кездегі басылым беттерінде «Жаңа мектеп» журналында «Қотыр сөздер» (1926), «Жат тіл оқыту әдісі» (1927), «Еңбекші қазақ» газетінде «Дұрыс па? Бұрыс па? (1926), «Қазақша-орысша тілмаш туралы түсінік» (1926), «Мектеп қай тілде болу керек?» (1927), «Әріп мәселесі туралы» (1929) мақалалар түрінде жарияланған. Қ. Кемеңгерұлы – «Қазақша-орысша тілмаш» (1925) «Русско-казахский разговорник» (Бектасовпен бірлесіп құрастырған, 1927), «Қазақ тілінің грамматикасы» (Қ. Кемеңгерұлы лекциялары негізінде В. Архангельскийдің құрастыруымен жарық көрген, 1927), «Жабропалықтарға арналған оқу құралы» 1928, 1929) атты еңбектердің авторы. Ғалымның «Оқу құралы» атты еңбегі қазақ тілін үйрену үшін еуропалықтарға арналған тұңғыш құнды оқулық болып табылады.

Мұрағат деректерінде 1927 жылы Әулиеатадағы мектептің мұғалімі Петр Романович Косивцов сол уақытта оқулық ретінде кеңінен пайдаланылып жүрген М. Жұмабайұлының «Сауатты бол», Т. Шонановтың «Самоучитель казахского языка для русских» кітаптарының еуропалықтарға оқуға жарамайтынын сынайды. Петр Романович Косивцов өзінің «Учебник казахского языка для европейцев» [9, 106] - деген кітап жазғанын хабарлайды. Ал бұл кітапқа А.Байтұрсынұлы бірқатар кемшіліктерін көрсете отырып, «олқылықтарды жөндеген жағдайда осындай кітаптардың зәрулігіне байланысты еңбекті баспаға ұсынуға болады», – деген пікір жазады [10, 6]. Бірақ П.Р. Косивцовтың еңбегі баспаға ұсынылмайды. Оның оқулығының баспаға ұсынылмау себебін Т. Шонанов былайша түсіндіреді: «... В случае включения в план будущего года рукопись П.Р. Косивцова требует большой переделки, тем более, что в портфеле НМС за последнее время имеется более лучшая рукопись

Кеменгерова. Но учебник П.Р. Косивцова, насколько мне известно, является букварной, почему его можно было бы пройти до учебника Кеменгерова, но для этого он должен быть сильно переработан», – деп жазады [26, 108]. Осыуақытта Қ. Кеменгерұлының «Жауропалықтар үшін оқу құралы» атты еңбегі А. Байтұрсынұлы, Т. Шонанов, М. Жолдыбаев т.б. қазақ оқымыстылары қатысқан ғылыми-әдістемелік кеңестің мәжілісінде талқыланып (17.03.1928) жоғары бағалады [11, 91]. Бұл кітаптың құнды болғаны соншалық, Ташкент, Қызылорда, Алматы қалаларында арнайы сұраныспен бір емес, бірнеше рет басылып шығады. Ал Т. Шонановтың «Самоучитель казахского языка для русских» деген еңбегі қайтадан түзетіліп жарыққа шығады да, автор сөз соңында осы кітаптан кейін Қ. Кеменгерұлының «Жауропалықтар үшін оқу құралын» оқуға ұсыныс жасайды [12, 3]. Қ.Кеменгерұлының «Жауропалықтар үшін оқу құралына» Т. Шонанов [13, 81] пікір білдіріп, Омаров, Қасымов, Ғалымжановтар [14, 91] еңбекті тіл үйрететін құрал ретінде бағалайды. Бұдан Қ. Кеменгерұлының «Оқу құралының» сол кезеңде тіл үйренушілер үшін негізгі оқулық болғандығы көрінеді. Көрнекті тілші Қ. Жұбанұлы «Қазақ тілінің фонетикасы» деген еңбегінің алғы сөзінде Қ. Кеменгерұлын қазақ тілін зерттеген ғалымдар қатарында атап көрсеткен [15, 33].

1927 жылы Ташкентте Г.В. Архангельскийдің құрастыруымен жарық көрген «Грамматика казахского языка» атты кітаптың алғысөзінде: «Настоящий труд представляет записки лекций по казахскому языку, читанные тов. Кеменгеровым – преподавателем казахского языка на б. Туркестанских Курсах востоковедения Р.К.К.А в 1924–25 гг» [16, 3] – депбұл еңбектің Қ. Кеменгерұлының оқыған лекцияларының мәтіні екенін айтып өтеді. Ал «Грамматика казахского языка» атты оқулықты талдау үшін құрылған комиссияда М. Жолдыбаев, А. Байтұрсынұлы, Т. Шонанов, Нұрымов, Құдайбергенов, Х. Досмұхамедұлылар қатысқан Халық Ағарту Комиссариатының ғылыми-әдістемелік жиында талқыланады [17]. Еңбекке А. Байтұрсынұлы: «Ценное пособие для русских, задавшихся целью серьезно изучить казахский язык» [16, 3] – деп баға берген.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Қ. Кеменгерұлының терминдерінің ұтымды жақтары бар. Ол «өзге аудитория, өзге тілді дәрісхана, шет тілі» деген сөздерді «жат тіл» деп атаған. Бұл термин қазір қолданылмайды. Шынымен, ана тілі емес, шет тілдердің бәрі адам үшін жат тіл.

Қ. Кеменгерұлы «Жат тілді оқыту әдісі» мақаласында үйлестіру (синтез), талдау (анализ), аудару, көрнекілік, жаратылыс әдістерін түрлерін сөз етеді [3, 174-178]. Сол кезде, XX ғасыр басында ең жақсы әдіс туралы мәселенің дұрыс шешілмегендігін айтады. Ғалым «Мектеп қай тілде болу керек?» деген мақаласында: «Қазақ мектебіндегі балалардың орыс тіліне шалағайлықтары, орыс тілінің қазақ балаларына орыстарға арналған әдіспен оқытылуынан» [18, 119] – дейді. Әдіскер өзі жауропалықтарға (орыстарға) қазақ тілін оқытуда тіл үйренушінің өзге ұлт өкілі екенін үнемі назарда ұстап отырған.

Қ. Кеменгерұлы материалды ана тілінде, яғни аударма арқылы түсіндірмей, ол «дерексізді деректімен түсіндіру», мысалдар келтіру, «дауыс екпінімен», «ыммен», «бет-пішінді құбылту» әдістерімен түсіндірудің пайдасы бар екенін де айтады. Қазақ тілін оқытуда тіл үйренушінің ауызекі сөзге түсіне білуін, ең кемі жат тілдегі кітапты оқып жат тілден үйретілген сөздердің мәнісін түсінуін, тіл құрамының ережелерін ұғынуын, оқу, аудару, ана тілдің тіл құралындағы, сөйлем жүйесіндегі ережелермен жат тілдікін салыстыруын мақсат еткен.

Қ. Кеменгерұлының «Жауропалықтарға оқу құралы» қазіргі кездегідей, кешенді оқулық түрінде шығарылған: оқулық, оның дидактикалық материалы, әдістемелік құралы, сөздігі бар. Ғалым-әдіскердің тілді оқытуға ұсынған жобалары қазір де өзінің өзектілігін жойған жоқ және оқыту әдістемесінде жиі көрініс табатыны байқалады. «Жауропалықтарға арналған оқу құралын» зерделей отырып, оның қазақ тілін үйретуде әртүрлі әдіс-тәсілдерді өз заманына лайықтап қолданғанын көруге болады. Ғалым-әдіскер жауропалықтарға (орыстарға) қазақ тілін оқытуда өтілетін сабақтың мазмұнына, мақсатына байланысты әңгіме әдісін, сұрақ-

жауап әдісін, берілетін білім көзі деңгейіне сәйкес түсіндіру әдісін, салыстыру әдісін, жаттықтыру әдісін, көрнекілік әдістерін шебер пайдаланған. Қазіргі әдістемеді әңгімелесу әдісін кейде сұрақ-жауап әдісі деп те атайды. Бұл осы әдістің ішкі мазмұнына байланысты [3, 66]. Алайда екеуінің (қазіргі оқыту мен Қ. Кемеңгерұлының оқытуы) арасында сәл формалық айырмашылық бар. Қазіргі оқытуда сұрақ қою сұхбат (диалог) негізінде жүзеге асса, Қ.Кемеңгерұлының оқытуында сұраулы сөйлемдері мәтіннен соң беріледі. Берілген сұрақтар күрделі, сөйлем ретімен берілмейді, сұраққа жауап беру үшін, тіл үйренушінің ойлануын талап етеді, логикалық ойлауға жетелеу үшін берілген. Мәселен, «Таң атты ма? Күн шықты ма?» сұрақтарына алғашқы сөйлемдер жауап бермейді. Ол сұрақтың жауабын табу үшін, тіл үйренуші барлық мәтінді оқып шығуы керек.

Мәтін үлгісі төмендегідей: Бүгін бозғырау түсті. Кеше шық қалың болды. Күн батты, кеш болды. Ай туды. Жұлдыз туды. Таң атты, күн шықты. Бүгін күн ашық, бұлт жоқ. Кеше түн қараңғы болды. Алдыңғы түн жарық болды.

Биыл жаңбыр аз, күн ыссы, күн тымық, күн күркіремеді. Найзағай жалтылдамады. Бүгін күн тынық, кеше жел болды. Алдыңғы күн қатты дауыл болды. Биыл қалың шық жоқ. Түнде бозғырау түсті ме? Бозғырау қалың түсті. Кеше күндіз де, түнде де қар жауды. Таңертең тұман қалың түсті. Жазғытұры сағым көп болады. Биыл қыс ауыр болды, былтыр қыс жеңіл болды. Жаз күн ұзақ, түн қысқа. Күн батады, кеш болады, ай туады, жұлдыз шығады, таң атады, күн шығады. Түн қараңғы, күн жарық. Кеше кешке қатты дауыл болды. Күн ашық па? Күн ашық емес, бұлт. Түс болды.

Сұраулар: Таң атты ма? Күн шықты ма? Түн қашан ұзақ болады? Биыл жаз бұршақ болды ма? Ай қашан туады? Сағым қашан болады? Биыл жаңбыр көп пе? Аз ба? Қар қалың ба? Жұқа ма? Таңертең күн ашық болды ма? Бұлт болды ма? Түн қараңғы ма? Жарық па? Күн жылы ма? Суық па? Күн жел ме? Тынық па? Бозғырау ерте түсті ме? Күн түс болды ма? Қыс жеңіл болды ма? Ауыр болды ма? Күн күркіреді ме? Найзағай жалтылдады ма? Шық қалың ба? Жаңбыр жауды ма? Қар жауа ма? [3, 57].

Қ. Кемеңгерұлы алдымен қатысым үшін қажетті материалды (табиғат құбылысына арналған мәтінді) беріп, кейін сол мәтінді пайдалана отырып, тіл үйренушінің өз бетінше сұрақтарға жауап беруіне, сөйлем құрауына мүмкіндік береді. Мәтінді негізге ала отырып, тіл үйренуші нақты жағдаятқа байланысты сөйлем құрайды, өз ойын жеткізеді. Бұл тіл дамыту үшін де өте маңызды болып табылады.

Қ. Кемеңгерұлы: «Алғашқы жетілер сабақтың негізі сөйлесу болады. Алғашқы жетілер оқушылардың тілін жаттықтыру мен құлағын үйретумен өткізіледі» [3, 48]– дейді. Қ. Кемеңгерұлының тіл үйренушінің ойын сауатты және емін-еркін жеткізуге дағдыландырудың бірден-бір тиімді жолы әңгіме әдісі деп таниды. Әңгіме әдісі арқылы тіл үйренушінің сөйлеу үдерісінде қандай грамматикалық тұлғаларды пайдалана алмайтынын анықтауға болады, әрі оның сөздік қорын айқындауға болады. Қ. Кемеңгерұлы алғашқы сабақтарында әңгімелесу әдісін түрлі жолдар арқылы іске асырған: сұрақ қою, жауап ретінде баяндау, оқушының назарын пәнге аудару т.б. Әңгіме әдісі оқытуда кең қолданылатын әдістер қатарына жатады. Әңгіме әдісі оқу материалының мазмұнының ашылуына, оқушының түсіну дәрежесінің айқындалуына үлкен сеп. Бұған қоса тіл үйренуші еркін сөйлеуге қатыстыру арқылы тіл байлығын жетілдіру мақсаты да жүзеге асырылады. Бұл ретте сұрақ қоя білу ерекше рөл атқарады. Қ. Кемеңгерұлы сауалдың қысқа да түсінікті, сөйлеу тіліне жақын болуына ерекше мән берген. Өйткені қазақ тілін енді меңгере бастаған шәкіртке қиындық келтірмеуді мақсат еткен. Сұрақ-жауап әдісі негізінде тіл үйренуші байланыстырып сөйлеуге дағдыланады.

Жалпы оқулықта ұсынылған материалдар мазмұны мен оқыту әдісінің арасында белгілі бір дәрежеде өзара байланыс болуы – оқыту, сауат ашу ісінің тиімді болуының бір шарты. Тек оқытушы оқулықта берілген материалдарды мазмұнына, сипатына қарай меңгерудің қолайлы әдістерін белгілеуі тиіс. Білімді саналы түрде меңгерудің қолайлысы көрнекілік деп түсінген Қ. Кемеңгерұлы оқу үрдісінде фонетиканы, грамматиканы оқыту үшін

көрнекіліктің бір түрі – грамматикалық кестелерді мәселен, септік жалғауларының әрқайсысын, жай септеу мен тәуелді септеу үлгісін, есімдіктердің септелу үлгісін, етістіктің шақ, рай категориясын оқытуда қолданған. Жаңа сөз тудыру негіздерін түсіндіргенде оның ішінде сөздің морфологиялық белгілерін, сөз таптарын өтуде әрқайсысының жұрнақтарын, оның мағыналық қызметі мен айырмасын тіл үйренушілерге саналы меңгерту үшін көрнекілік әдісін көбірек пайдаланған. Оқулық басындағы дәйектемеде өзі айтқандай, нақты мысалдарды кестемен көрсетіп талдату арқылы оқушының өзіне ереже шығартып, ережені мұғалім өзі қорытуы көзделген [3, 49].

Қазіргі таңда әдістемені кеңінен қолданылып жүрген қатысымдық әдіспен оқытуды Қ. Кеменгерұлы да іске асырып отырған. Қ.Кеменгерұлының ұстанымы бойынша, оқыту әрекеті мүлде басқаша құрылуы тиіс, яғни оқыту әрекетінде барлық оқушы толық қатыса алатындай, оқи алатындай болып құрылуы керек. Оны әдіскер «сөйлеу жолы» деп атаған. Осындай әдіспен үйрету барысында әдіскер төмендегі жобаларды ұсынады:

- жат тілді оқытқанда, аса қиын жерлерді ғана ана тілімен түсіндіру керек;
- жат тілді оқыту әдісі ана тіліндегідей болмауы керек;
- сыртқы тұлғасы қиын орындарда жат тілден ғана тілге аудару керек;
- тіл құралының ережелерін сабақта түсіндіріп отыру керек;
- сыныпта кітап оқыту сабақтың негізі болу керек;
- жат тілдің әдебиет тарихын толық оқытудың керегі жоқ;
- жат тілде өлең-тақпақ айтуға үйрету керек;
- кейінгі жылдарда жазуға жаттықтыру керек.

Өзге тілді аудиторияға қазақ тілін оқытушы ұстаз өзге ұлт өкілдерінің сөйлеу тілдерін қазақшаға бейімдеу үшін, кітап оқыту және өлең-тақпақ жаттаттыру тәсілдерін жиі қолданады. Мұндай талаптарды орындатқызу қазақ тілінің ерекше дыбыстарын дұрыс айтып үйренуге, оқушылардың артикуляциялық базасының қазақ тіліне біршама тез бейімделуіне септігін тигізетіні анық. Өзге ұлт өкілдеріне тіл үйретуде жиі қолданылатын әдіс түрі – жаттықтыру әдісі. Қ. Кеменгерұлының тілдің теориясын оқытқанда жаттықтыру әдісін жиі қолданғаны байқалады. Бұл әдісті ғалым жаттығуларды орындатқызу барысында жүзеге асырған. Мәселен, тіл үйренушілерге № 27 мәтін тапсырмасын орындатуда жаттықтыру әдісін қолданады. Әдіскер «Етістік түбірлеріне өткен шақтың бар түрлерін жалғандар» деп шақыр, демал, кірле, терле, киін, қал, жет, сат, домбыра, тарт» етістіктерін береді. Қ. Кеменгерұлы бірыңғай тапсырмалар арқылы жаттықтыру тіл үйренушілерді жалықтырып жіберетінін ескеріп, жаттығулардың тапсырмаларын түрлендіріп отырған: тіл үйренушілерге оқылған, тексерілген мақаланы көшірту, сөйлем құрастырту, жаңылтпаш айтқызыдырып тілді жаттықтыру сияқты жұмыстар арқылы іске асырған.

Қ. Кеменгерұлының жоғарыдағы ұстанған жобаларының ішіндегі аударма тілін сирек қолдану әдісі де бүгінгі оқытудың ең басты әдістерінің бірі болып табылады. «Жат тілді оқыту әдісі ана тіліндегідей болмау керек» деген жобасы да Қ. Кеменгерұлының екі түрлі аудитория (қазақ тілін қазақ мектептерде оқыту және қазақ тілін орыс мектептерінде оқыту) әдістемесін жетік білетіндігінің айғағы.

Талқылау мен бақылау. Қ. Кеменгерұлының «Жат тілді оқыту әдісі» мақаласында талдаған шетел әдіскерлері: Фриденберг, Ганчина, Кестернелердің тиімді әдістерін өзі де тіл оқытуда қолданып отырғандығы байқалады. Мәселен, Фриденберттің «Еңбек мектебіндегі әдісіндегі» жат тілді үйреткенде көз, құлақ, қозғалыс әдістерін қолдану керек деген пікірін қуаттаған. Сондай-ақ, Мамунаның «Алғашқы жылдарда оқыту әдісі және программ» еңбегіндегі: «Көз, құлақ сезімдерін, қозғалыс орындарын күшейту үшін әр түрлі нәрселер, суреттер, ойындар, өлеңдермен пайдалану керек. Әуелі класқа, одан кейін үйге, қораға, бақшаға, көшеге, қалаға, ауылға, мемлекетке, жер жүзіне тиісті нәрселер болуы керек.

Суреттер сол жат елдің тұрмыстарын айқын көрсетерліктей болу керек. Өлеңдер ырғақты болғандықтан, әр сөзді дұрыс айтуға жаттықтырады. Өлеңнің арқасында оқушының құлағы жат елдердің тіліне, дыбысына жаттығады. Әртүрлі ойынды ойнағанда, ойнаушылар

жаңадан сөз қосады», – деген пікірлерін басшылыққа алып отырған [3, 177]. Бұны психолінгвистикада «оқушының сезім мүшелеріне әсер ете отырып оқыту әдісіне» жатқызады. Қазіргі оқытуда бұл әдіс біршама жақсы нәтижелер беретін әдістердің қатарына жатады. Әсіресе, тілді жедел түрде үйренгісі келетіндер үшін пайдалы. Бұл әдіс арқылы тілді үйрету барысында сөздерді, сөйлем үлгілерін, грамматикалық материалдарды оқушылардың естеріне тез сақтатуға болады. Демек, Қ.Кемеңгерұлы тілді оқытуда шетел әдіскерлерінің көзқарастарына сүйеніп, дәстүрлі емес әдістерді де сабақ барысында қолданып отырған.

Қ. Кемеңгерұлы қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне оқыту әдістемесінде жоғарыда айтылған белсенді оқыту әдісін тура осылайша атамаса да, оқушылардың өз бетінше жұмыс істеулеріне ерекше көңіл бөлген. Мысалы, ол оқушыларға мақаланы (мәтін) үйлерінен дайындап әкелуге, тілмаштарға (сөздік) қарап өз беттерімен түсінуге мүмкіндік туғызатын тапсырмалар береді. Әрі қарай мақалалық тілмашта кездескен сөздерден әліппелі тілмаш жасатып отырады. Содан соң оқыған мақалаға желі жасату, меңзес (синонимдер) сөздерді, түрлі мағынада келетін сөздерді (омонимдер) жинатқызу, сөйлем құрастыру [3, 138] сияқты оқушылардың белсенділігін арттыратын, өз беттерінше белгілі бір білім жүйесімен танысатын шығармашылық тапсырмаларды орындатқызып отырған. Қ.Кемеңгерұлы оқыту әдісінің тиімділігі мынада:

- өзге ұлт өкілінің меңгерілетін материалға деген қызығушылығы артады;
- тіл үйренушінің материалды меңгеру деңгейі жоғарылайды;
- тіл үйренушінің ауызша сөйлеу қабілеті дами бастайды;
- тіл үйренушінің жұмыс жасау іскерлігі дамиды;
- тіл үйренушінің қатысымдық іскерлігі мен дағдысы шыңдала түседі;
- өз ойын еркін жеткізуге ұмтылады;
- өзіне-өзі бақылау жасайды.

Нәтижелер. Қ. Кемеңгерұлы «Оқу құралының» алғы сөзінде: «Алғашқы жылы сабақтың негізі сөйлесу болады. Содан кейін ғана тақтаға толық сөйлем жазып, оқыту жағына кірісіледі. Сөйлесуде, жазып оқытуда осы кітаптағы бірінші баптан басталады. Екінші семестрде кітаптың өзін оқуға кірісу керек. Әр мақаладағы сөздердің мағынасы күн бұрын оқушыларға таныс болу керек. Сөздің мағынасын білдіру үшін сүгіретті, шендестіруді (параллелизм), меңзесті (синонимы) әліптемені (описание), айқындауды (определение) қолдану керек, дерексізді деректімен түсіндіру керек, мысалдар келтіру керек, дауыс екпінімен (интонация), ыммен, бет-пішінді құбылтумен түсіндіру керек. Осы айтылғандардың біріне де болмайтын сөздердің ғана орысшасын айту керек» [3, 49]. – дейді. «Жабропалықтарға арналған оқу құралын» зерделей отырып, қазіргі кезде шет тілдерін оқытуда тиімді деп танылып жүрген «тілді аралық тілсіз үйрету» технологиясының бастауы Қ. Кемеңгерұлының еңбектерінде жатқанын көруге болады.

Қ. Кемеңгерұлы әдістемесінің тағы бір ерекшелігі – сөздік түзуінде. Екі кітаптан құралған ««Жабропалықтарға арналған оқу құралында»» ғалым екі түрлі сөздік берген. Бірінші кітапта – «әліпбилі тілмаш», екінші кітапта – «мақалалы тілмаш» ұсынған. Мақалалы тілмаштың екі түрі бар. Алғашқысы – грамматикалық тақырыптарды қамтитын сөздік, екіншісі – мәтін ішіндегі қиын қолданыстар сөздігі.

Мәселен, әдіскер-ғалым сын есімдердің қолданысына қатысты: сұр қағаз – серая бумага; сұр қарындаш – серый карандаш; сұр қаламұш – серое перо; көсемшені оқытуға байланысты: бара – идя; келе – придя; қарай – смотря; жей – кушая, немесе тұйық етістікті оқытуда: оқу – учение, учиться; жазу – писание, писать; есік жабулы – дверь закрыта; жабулы есік – закрытая дверь қолданыстарының қазақша-орысша баламаларын беріп отырады. Осы жүйені сақтай отырып кез-келген грамматикаға негізделген қолданыстардың орысша нұсқаларын аударып беріп отырған. Сөздің орысша нұсқасын салыстыра отырып түсіндіру оқушылардың есте сақтауына септігі тиеді.

Сөздікпен жұмыс істеу арқылы тілді меңгерту әдісінің маңызы зор. Қ. Кемеңгерұлының әдістемелік мұрасының ерекшелігі оқу құралының құрылымдық ерекшелігінде. Оның

«Жабропалықтарға арналған оқу құралының» бірінші кітабы кешендік құрылымнан: а) практикалық материалдар жүйесі (жаттығулар); ә) әр тақырыпқа (мақала) арналған грамматикалық материалдардың сөздігі; б) әліппелік сөздік; в) ережелер жүйесінен және екінші жылдық оқу құралы: а) алты топқа жүйеленген мәтіндер жинағы; ә) мәтіндер сөздігі (постатейный словарь); б) қосымша грамматикалық мәліметтер; в) әліппелік сөздіктен тұрады. Оқу құралдарының әрқайсысында сөздіктің үш түрі кездеседі. Біріншісі – грамматикалық материалдар сөздігі, екіншісі – әліппелік сөздік, үшіншісі – мәтіндерге арналған сөздік. Сөздіктегі сөздерді игеру – тілді оқып-үйренудің негізі болып табылады. Сөз білмесе, адам сөйлей алмайды: бұл – қарапайым логика. Сондықтан тәжірибелі әдіскер-ғалым Қ. Кемеңгерұлы сөздік құруға ерекше мән берген.

Соңғы жылдары сөздікпен жұмыс жасау, оны тиімді пайдалану жолдары мәселе ретінде көтеріліп жатыр. Бұл жағдай, біріншіден, баланың сөйлеу қабілетін дамыту мен айтылым психологиясы тұрғысынан қарастыратын психолінгвистика, қазіргі психология салаларының жетістіктерінен туындап отыр (А.А. Леонтьев, Н.И. Жинкин, А.К. Маркова), екіншіден, оқу бағдарламаларының мазмұнын түрлендіру және оқушы әрекетінің формаларын, яғни үлкен белсенділіктерге жол ашатын, баланың өз бетінше жұмыс жасауына негіз болатын оқу әрекеттерінің формасын модернизациялау білім беру саласына көптеген жаңа және алуан түрлі оқулықтар мен оқу құралдарын әкелді. Үшіншіден, қазақ тілін оқыту әдістемесінде грамматикалық және қатысымдық бағыттарға баса назар аударылады. Сөздікпен жұмыс жүргізуге үйрету туралы мәселелерді өткен ғасырда ірі әдіскерлер Ф.И. Буслаев, И.И. Срезневский, К.Д. Ушинский, Д.И. Тихомиров көтерген болатын. Ғалымдар сөздікпен жұмыс жүргізу қажеттілігі тек сауатты жазу қабілетін арттыру мақсатында ғана емес, сөздің лексикалық мағынасын түсіну кезінде де маңызды болатынына баса көңіл бөлді.

Сөздікпен жұмыс жасауға бағытталған жұмыстардың барлығы үнемі өзара түйісіп отырады, бір-біріне әсер етіп отырады. Сөздікті жетілдіру және байытудың негізгі көзі – бұл көркем әдебиет туындылары мен оқулықтардағы мәтіндер, мұғалімнің сөйлеген сөзі. Осының барлығы – тілді байытудың педагогикалық тұрғыдан бақыланған, ұйымдасқан көзі. Қ.Кемеңгерұлы еңбектерінде жаңа сөздердің мағынасын анықтау бойынша жұмыс жасаудың түрлі тәсілдері қарастырылған. Барлық тәсілдерді қолдану жұмыстың алуан түрлілігін қамтамасыз етеді. Олардың негізгі түрі, даму әлеуетіне қарай орналасу деңгейі біздің тануымыз бойынша төмендегідей:

- сөздердің бір-біріне айырмашылығын анықтау үшін сөздер өзара салыстырылады;
- сөзжасамдық талдау: мұнда негізінде сөз мағынасы (немесе мағына реңкі) анықталады. Сөзді осындай тәсілмен түсіндіру сөздікпен жұмыс жасау тәжірибесін дұрыс жаза білу тәжірибесімен байланыстырып, бірін-бірі толықтыруға мүмкіндік жасайды;
- контекст арқылы сөз мағынасын түсіндіру: мәтін үзіндісін оқи отырып, ондағы сөздің қолданымдық мағынасын анықтау, тіл үйренушілер ол сөздің тура мағынасын біліп қана қоймай, сол мәтінде қолданылу мақсатын, тіркесімдегі мағынасын оңай анықтай алатын болады;
- тіл үйренушілердің өздері құрастырған мәтінге жаңа сөздер енгізу. Бүткіл үйренушілердің белсенділігін арттыратын амал, бірақ қиындық туған жағдайда жаңа сөздерден мәтін құрастыруға оқытушының көмегі қажет;
- жаңа сөздердің мағынасын сөздік бойынша анықтау;
- заттарды немесе іс-қимылдарды тіл үйренушілердің танымдық белсенділігін арттырушы құрал ретінде көрсету, өз бетінше түсіндіріп, әңгімелеп беру деңгейіне қатысты жүргізіледі;
- синонимдерді іріктеу тәсілі – өте жиі қолданылатын амалдардың бірі.
- антонимдік жұпты таңдау (іріктеу) амалы: *старт – финиш, жақсы – жаман, бай – кедей*;

сөздер тобынан немесе бірнеше сөйлемдерден құралған мәтіннің сипаттамасын, мәнін ашу. Бұл амал сөз мағынасын түсіндіру, талдау ерекшелігімен құнды, себебі ол сұхбаттасу

кезіндегі ойдың, идеяның бұзылмай, сақталуына мүмкіндік туғызады;

- логикалық тұрғыдан анықтау тәсілі көп жағдайда сөз мағынасын тереңінен ашуға аса көмектесе қоймайды, себебі, оның амалдары, яғни туыстас сөздермен салыстыру, түрлі белгілерін анықтау сияқты талдау амалдары жеткіліксіз болып жатады: крейсер – военный корабль.

Сөз мағынасын түсіндіруде, анықтауда қолданылатын амалдардың алуан түрлілігі және оқушылардың оған деген белсенділігін арттыру – сөздікпен жұмыс жасаудың маңызды міндеті деп саналады [19, 37]. Сөздік мазмұнын нақтылауға қатысты жұмыстардың көлемі барынша үлкен, кең. Олардың қатарына синонимдер мен антонимдерді терең меңгеруді көздейтін сан қырлы тапсырмалар енеді. Синонимдермен жұмыс жасау – бұл сөздікпен жұмыс жасаудың ең маңызды саласының бірі. Тілдің лексикалық байлығы белгілі бір дәрежеде оның синонимикасымен өлшенеді.

Сөздікті қолдануда Қ.Кемеңгерұлы мынадай мақсат көздейді: 1. Бір, немесе бірнеше амалдардың көмегімен сөздерді талдау, түсіндіру: (синоним немесе антонимді іріктеп таңдау); 2. Сөзді оқу және жазу (орфоэпиямен және орфография). 3. Сөз қолдану үлгілерімен жұмыс жасау (дайын сөз тіркестері немесе сөйлемдер). Оқытушы тіл үйренушілерді меңгерілетін сөз қолданылған дайын сөз тіркестерімен, сөйлемдерімен таныстырады. 4. Сөздердің семантикалық байланысы бойынша жұмыс жасау.

Қ. Кемеңгерұлының өзге ұлттарға тіл үйрету ерекшелігін жүйелесек:

- Бастапқы кезеңде қазақ тілі сабағында үйренушінің тілін жаттықтыру, құлағын үйрету жағына баса назар аударылуы керек. Берілетін материалдың бәрінде де тыңдаушы позициясы, яғни тіл үйренушінің деңгейі ескеріліп отыруы керек.

- Грамматикалық ережелерді, оның ішінде таза ғылыми негіздегі грамматика ережелерін шамадан тыс көп берудің қажеті жоқ. Қазақ тілінде өзіндік ерекшелік тудыратын тұстарына назар аудару керек. Грамматикалық жаттығулар қажетіне қарай, жиілігіне қарай және күрделілігіне қарай біртіндеп берілуі керек.

- Тіл үйренушілерге берілетін сөздіктің де өзіндік ерекшеліктері болуы керек. Бастапқы кезеңде алфавитті сөздік («алфавитный словарь»), кейінгі кезеңде мақалалы сөздік («постатейный словарь» тұтас сөз тіркестері мен сөйленімдердің (выражение) сөздігі) берілуі керек.

Қорытынды. Қ. Кемеңгерұлының «жабропалықтар» үшін грамматикалық ережелерді үйретуінде де өзіндік ерекшеліктер байқалады. Мұнда тыңдарман үшін қазақ тілінің қай заңдылықтары қиындық келтіретіні, қайсысы жеңіл, түсінікті болатыны жан-жақты ескерілген. Сондықтан қазақ тіліне қатысты материалдар толығымен беріле бермей, өзге тіл өкілдері үшін ерекше болатын тұстарына мән берілген. Осы тұрғыдан алғанда, Қ. Кемеңгерұлын отандық әдістемеде тыңдарман грамматикасының негізін қалаушылардың бірі деп айтуымызға болады.

Қазақ тілі әдістемесінің қалыптасуы мен даму тарихына, әдістеме ғылымының танымдық-теориялық жағына үлес қосқан Қ.Кемеңгерұлының әдістемелік пікірлері, тіл үйретуде қолданған әдіс-тәсілдері, кешенді жұмыс түрлері мемлекеттік тілді оқыту әдістемесін теориялық және тұжырымдамалық жағынан жетілдіруге мүмкіндік береді. Мемлекеттік тілді оқытуда алаш қайраткері ұсынған әдіс-тәсілдерді қазіргі жаңа технологиялардың элементтері негізінде түрлендіріп, жаңартып, жақсы нәтижелерге жетуге болады.

Қ. Кемеңгерұлының өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесі бойынша айтқан ой-тұжырымдары мен пікір-көзқарасы, оның оқыту әдістемесінде қолданған әдіс-тәсілдері өзінің маңыздылығын жойған жоқ, керісінше, әдіскердің өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйретуде қолданған әдіс-тәсілдері бүгінгі әдістемеде жалғасымын тапты.

Әдебиеттер

1. Аймауытұлы Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1998. 4 т. – 448 б.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
3. Кеменгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Оқу құралы. 2т. – Алматы: Алаш, 2005. – 336 б.
4. Кеменгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Оқулық, сөздік. 3т. – Алматы: Алаш, 2006. – 240 б.
5. Қасым Б. Қ. Кеменгерұлы рухы биік алаштың азаматы // Қ.Кеменгерұлы тағылымы: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.– Павлодар: С.Торайғыров атындағы ПМУ, 2006. – 364 б.
6. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – М: Народное образования, 1996. – 160 с.
7. Педагогические технологии в высшей школе // Тезисы докладов межвузовской конференции. – Рязань: РГПУ, 1995. – 160 с.
8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.:Педагогика, 1989. – 192 с.
9. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат. 81-қор, 1-тізім, 1313-іс, 106-п.
10. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат. 81-қор, 1-тізім, 1313-іс, 107-п.
11. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат. 81-қор, 1-тізім, 1314-іс, 6-п.
12. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат. 81-қор, 1-тізім, 1313-іс, 91-п.
13. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат. 81-қор, 1-тізім, 1313-іс, 108-п.
14. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат 81-қор, 1-тізім, 2118-іс, 81-п.
15. ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағат 81-қор, 1-тізім, 2118-іс, 87, 88-п.
16. Грамматика казахского языка. Составил Г.В.Архангельский. Под редакцией Кеменгерова. – Ташкент, 1927. – 62 с.
17. Жұбанұлы Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 217 б.
18. Кеменгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. 1т. – Алматы: Алаш, 2005. – 320 б.
19. Выготский Л. С. Мышление и речь // Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: 1956. – 392с.

А.Б. ШОРМАКОВА

Евразийский гуманитарный институт, Нур-Султан, Казахстан

МЕТОД ОБУЧЕНИЯ «ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ» КОШКЕ КЕМЕНГЕРУЛЫ

Аннотация. В статье рассматривается анализ методических трудов ученого-методиста К. Кеменгерулы, внесшего вклад в историю становления и развития науки методики преподавания казахского языка в 20-30-е годы XX века. Изучаются значение научно-методических трудов и размышлений К. Кеменгерулы в развитии методической науки, процесс преемственности с современными направлениями.

«Учебное пособие для европейцев» относится к числу первых учебников, которые обучают казахскому языку представителей других национальностей. Учебное пособие отличается по содержательно-структурному признаку от ранее написанных учебников, представляет собой учебник, в котором собраны комплексные формы работы, основанные на научных принципах. Методы и приемы, используемые в преподавании языка, комплексные формы работы, позволяющие теоретически и концептуально усовершенствовать методику преподавания казахского языка, рассматриваются в сочетании с различными научно-методическими работами. Анализируются выводы ученого-методиста по вопросам

преподавания казахского языка, его методологические особенности в обучении казахскому языку, основные принципы владения языком, методы преподавания.

Ключевые слова: ученый-методист, метод, методика, технология, методика преподавания «иностранного языка», «Учебное пособие для европейцев», изучающие язык, составление словаря

A. SHORMAKOVA

The Eurasian Humanitarian Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan

THE METHOD OF TEACHING A «FOREIGN LANGUAGE» BY KOSHKÉ KEMENGERULY

Annotation. The author of the article analyzes the methodological works of the correspondent-methodologist Koshke Kemengerovich, who made a contribution to the history of the formation and development of the science of methods of teaching the Kazakh language in the 20s-30s years of the XXth century. The essence and significance of the scientific and methodological works and ideas of K.Kemengeruly in the development of methodological science, the process of continuity with modern trends are studied.

K. Kemengeruly's «textbook for Zhabrop residents» is one of the first textbooks for teaching the Kazakh language to representatives of other nationalities. It was discussed at the meeting of the scientific and methodological Council and proved that the highly appreciated textbook at that time was the main textbook for language learners, differed in content and structure from the previously written textbooks, collected a complex of informative forms of work based on the scientific principles of didactics. Methodological opinions of the scientist, methods and methods of teaching the Kazakh language, which allow us to improve the theoretical and conceptual aspects of teaching the Kazakh language, complex types of work are considered in conjunction with scientific and methodological works before, before and after him. The author also analyzes the views of the correspondent-methodologist on the problem of teaching the Kazakh language, its characteristic methodological features in teaching the Kazakh language, the main principles of language acquisition, and methods of teaching.

Keywords: methodologist-scientist, method, methodology, technology, method of teaching a foreign language», textbook for Zhabrop residents, language learners, dictionary formation.

References

1. Aimauly Zh. Imp tomdyk shygarmalar zhinagi. – Almaty: Gylym, 1998. 4 t. – 448 p.
2. Baitursynov A. Til tagylymy (kazak tili men oku-agartuga katysty enbekteri). – Almaty: Ana tili, 1992. – 448 p
3. Kemengeruly K. Ush tomdyk shygarmalar zhinagi. Oku kuraly. – Almaty: Alash, 2005. 2 t. – 336 p.
4. Kemengeruly K. Ush tomdyk shygarmalar zhinagi. Okulyk, sozdik. – Almaty: Alash, 2006. 3 t. – 240 p.
5. Kasym B. K. Kemengeruly rukhy biik alashtyn azamaty // K.Kemengerov tagylymy: halykaralyk gylym-praktikalyk conference materialdary. – Pavlodar: S.Toraigyrov atyndagy PMU, 2006. – 364 p.
6. Choshanov M.A. Flexible technology of problem-modular training. - M: National education, 1996. – 160 p.
7. Pedagogical technologies in higher education // Abstracts of reports of the interuniversity conference. – Ryazan: RSPU, 1995. – 160 p.
8. Bospalko V.P. The components of pedagogical technology. – M.: Pedagogy, 1989. – 192 p.
9. KR Ortalyk Memlekettik muragat. 81-kor' 1-tizim' 1313-ic' 106-p.

10. KR Ortalyk Memlekettik muragat. 81-kor' 1-tizim' 1313-ic' 107-p.
11. KR Ortalyk Memlekettik muragat. 81-kor' 1-tizim' 1314-is' 6-p
12. KR Ortalyk Memlekettik muragat. 81-kor' 1-tizim' 1313-is' 91-p.
2. KR Ortalyk Memlekettik muragat. 81-kor' 1-tizim' 1313-ic' 108-p.
3. KR Ortalyk Memlekettik muragat 81-kor' 1-tizim' 2118-ic' 81-p.
4. KR Ortalyk Memlekettik muragat 81-kor' 1-tizim' 2118-ic' 87' 88-p.
5. Grammar of the Kazakh language. Compiled by G.V. Arkhangel'sky. Edited by Kemengerov. – Tashkent' 1927. – 62 p.
6. Zhubanuly K. Kazak tili zhonindegi zertteuler. – Almaty: Gylym' 1999. – 217 b.
7. Kemengeruly K. Ush tomdyk shygarmalar zhinagi. – Almaty: Alash, 2005. 1 t. – 320 p.
8. Vygotsky L. S. Thinking and speech // Vygotsky L. S. Selected psychological studies. – M., 1956. – 392 p.

Автор жайлы мәлімет:

Шормакова Айжан Ботанқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Еуразия гуманитарлық институты, қазақ және орыс филологиясы кафедрасының доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Шормакова Айжан Ботановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры казахской и русской филологии Евразийского гуманитарного института, Нур-Султан, Казахстан.

Shormakova Aizhan Botanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, docent of the Department of Kazakh and Russian Philology, Eurasian Humanities Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Техникалық редакторлар: **М. Аманғазықызы, А.Т. Жұмсақбаев**
Компьютерде беттеген: **А.С. Сыздыкова**

Еуразия гуманитарлық институтының ХАБАРШЫСЫ.
2022. – 2. – Нұр-Сұлтан: ЕАГИ. 109 б.

Жарияланған материалдар автордың көзқарасын білдіреді, олар журналдың редакциялық алқасының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Жарияланымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына автор жауап береді.